

LIETUVIŲ  
ATGIMIMO ISTORIJOS  
STUDIJOS



Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ  
ATGIMIMO ISTORIJOS  
STUDIJOS

13

*Mykolas Römeris*

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45  
Li-191

**REDAKCINĖ KOLEGIJA:**

*Antanas Kulakauskas*  
*Česlovas Laurinavičius*  
*Raimundas Lopata*  
*Rimantas Miknys*  
*Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)*  
*Vladas Sirutavičius*  
*Darius Staliūnas*

*Giedrius Subačius*  
*Antanas Tyla*

**SUDARYTOJAI:**

*Egidijus Motieka*  
*Rimantas Miknys*  
*Vladas Sirutavičius*  
*Raimundas Lopata*

*Redakcinė kolegija dėkoja Lietuvos istorijos institutui ir  
Atviros Lietuvos fondui,  
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

©Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 1996  
©Lietuvos istorijos institutas, 1996

ISSN 1392-0391  
ISBN 9986-814-02-2

# TURINYS

PRATARMĖ	7
<b>I. STRAIPSNIAI. STUDIJS.</b>	
<i>Vytautas Aleksiejūnas</i> IŠ RŌMERIŲ GIMINĖS GENEALOGIJOS	10
<i>Steponas Deveikis</i> RŌMERIŲ BAGDONIŠKIS	16
<i>Mindaugas Maksimaitis</i> MYKOLO RŌMERIO KELIAS Į PILIETIŠKUMĄ	24
<i>Zbigniew Solak</i> MICHAŁ RŌMER I MASONERIA WILEŃSKA (1911–1915)	35
<i>Raimundas Lopata</i> ANTRASIS TAUTŲ PAVASARIS IR MYKOLO RŌMERIO LDK ATKŪRIMO KONCEPCIJA	46
<i>Vladas Sirutavičius</i> DVI LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO INTERPRETACIJOS (MYKOLAS RŌMERIS IR JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS)	54
<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS (LDK) ATKŪRIMO, BALTŲ VIENYBĖS PROJEKTAI IR MYKOLAS RŌMERIS	80
<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RŌMERIO LIETUVOS VALSTYBINGUMO KONCEPCIJA IR PASTANGOS JĄ ĮGYVENDINTI 1911–1919 METAIS	88
<i>Česlovas Laurinavičius</i> MYKOLAS RŌMERIS – LIETUVAI, ARBA DAR KARTĄ APIE LIETUVOS PILIETINIO PAVELDO PROBLEMĄ	114
<i>Vygintas Bronius Pšibilskis</i> MYKOLAS RŌMERIS – POLITIKOS STUDIJŲ LIETUVOJE INICIATORIUS	122

<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RÖMERIO INDĒLIS Į KLAIPĒDOS KLAUSIMO SPRENDIMĄ HAGOS TEISME	133
---	-----

## **II. SVARSTOME PROBLEMĄ: TĀRP ISTORINĒS IR ETNOGRAFINĒS LIETUVOS.**

<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS LENKŲ IR LATVIJOS VOKIEČIŲ VAIDMUO NACIONALINĒS KONSOLIDACIJOS PROCESUOSE	140
---	-----

<i>Darius Staliūnas</i> TADO VRUBLEVSKIO POLITINĒS MINTIES BRUOŽAI	150
---	-----

<i>Vytautas Berenis</i> LIUDVIKO ABRAMOVIČIAUS IR MYKOLO RÖMERIO XX AMŽIAUS LIETUVOS VALSTYBĒS IDĒJOS KLAUSIMU	171
--	-----

## **III. PUBLIKACIJOS.**

MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	180
---	-----

TRYS DOKUMENTAI IŠ M. RÖMERIO ASMENS BYLOS <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	228
--	-----

MYKOLAS RÖMERIS LENKŲ IR LIETUVIŲ GINČAS <i>Parengė Egidijus Motieka</i>	244
--	-----

STRESZCZENIE	255
--------------	-----

ZUSAMMENFASSUNG	269
-----------------	-----

SUMMARY	285
---------	-----

TRUMPINIAI	299
ASMENVARDŲ RODYKLĒ	300
VIETOVARDŲ RODYKLĒ	309

# LIETUVOS LENKŲ IR LATVIJOS VOKIEČIŲ VAIDMUO NACIONALINĖS KONSOLIDACIJOS PROCESUOSE

*Saulius Pivoras*

Šiandieninio Vidurio Europos atgimimo metais išryškėjusi multikultūriškumo nostalgija skatina tyrinėti etnokultūrinių mažumų vaidmenį nacionalinės konsolidacijos procesuose. Manome, kad nedaug kas abejoja, jog siekiant reikšmingiausių išvadų labai svarbus tampa lyginamasis požiūris, kurį ir norime čia išmėginti.

## **I. Etnokultūrinės Lietuvos lenkų ir Latvijos vokiečių mažumos bei jų santykiai su etnokultūrinėmis daugumomis iki 1915 metų**

### **1. Lietuvos lenkai**

„Lietuvos lenko“ sąvoka griežčiau apibrėžiama tik nuo XX a. pradžios. O etnokultūrinė Lietuvos lenkų mažuma buvo istorinių-politinių Lenkijos ir Lietuvos sąjungų bei kultūrinio „abiejų tautų“ suartėjimo padariny. XIX a. pirmojoje pusėje etnokultūrinę Lietuvos lenkų mažumą sudarė beveik išimtinai bajorai. Šave jie laikė lenkais, kaip Žečpospolitos piliečiais, bet taip pat ir lietuviais, kaip LDK piliečiais. Demokratėjant visuomenės pažiūroms jie susidūrė su lietuvių ir baltarusių (iš dalies – ir ukrainiečių) liaudimi. XIX a. pirmojoje pusėje šie bajorai ėmė remti liaudies kultūrinį bei pilietinį sąmonėjimą. Bajorijos ir liaudies suartėjimo pagrindas buvo istorinių (visuomeninių-politinių ir pilietinių) tradicijų tam tikro masto bendrumas.

Išsivaduojamojoje iš caro Rusijos kovoje buvo siekiama atgaivinti tas tradicijas ir perduoti jas ne tik bajorų, o ir piliečiais tampančių valstiečių palikuonims. Kita vertus, demokratiškai mąstantys Lietuvos bajorai ir dvarininkai ne tik rėmė elementarų liaudies išsilavinimą, bet ir domėjosi liaudies kultūra, rūpinosi jos plėtote. Kaip būdingesnius pavyzdžius čia galime nurodyti Kazimierą Kontrimą (Kazimierz Kontrym), Vilniaus universitete bandžiusį rengti valstiečių valgomos duonos parodą, 1822 m. įteikusį Vilniaus universiteto kuratoriui memorandumą dėl lietuvių kal-

bos lektorato steigimo, dvarininko Igno Karpio, išlaisvinusio savo valstiečius iki oficialaus baudžiosios panaikinimo, testamente įrašiusį punktą, kad testatoriaus steigiamos liaudies mokyklos mokytojai turėtų mokėti lietuviškai<sup>1</sup>. Šalia K. Kontrimo reikia paminėti grafą Konstantiną Tiškevičių, dvarininką, savamokslį archeologą ir etnografa, kuris rinko (užrašinėjo) Lietuvos lenkų, lietuvių ir baltarusių liaudies kultūros faktus<sup>2</sup>; taip pat Adomo Mickevičiaus (Adam Mickiewicz) bičiulį Janą Čėčiotą (Jan Czczot), žymiausią XIX a. pirmosios pusės baltarusių folkloristą, bei daugelį kitų. Kultūrinės Lietuvos bajorijos ir Lietuvos valstiečių etnokultūrinių dėmenų sintezės tendencijos 1863 m. sukilimo metu išsirutuliojo į politinius siekius atkurti polietnokultūrinę LDK – sudaryti Lietuvos ir Baltarusijos, gal ir Ukrainos federaciją, kuri savo ruožtu sudarytų sąjungą (konfederaciją) su Lenkija. Tokį tikslą kėlė Mikalojus Akelaitis, Konstantinas Kalinauskas, bet jiems pritarė, ko gero, didžioji Lietuvos demokratinio bajorų sparno dalis<sup>3</sup>.

1863 m. sukilimo numalšinimas sustabdė minėtų etnokultūrinių ir politinių procesų raidą. Brutali rusifikacija po sukilimo Lietuvoje ne tik eliminavo iš viešojo gyvenimo pažangiąją bajoriją, bet ir sunaikino kokio nors laisvesnio politinio ir kultūrinio gyvenimo galimybę apskritai. Lietuvos bajorija tokio izoliatoriaus sąlygomis neteko ryšių su liaudimi ir su pažangia demokratine mintimi. Iš valstiečių kilę lietuvių intelektualai taip pat atitrūko nuo istorinių LDK tradicijų, nors monoetnokultūriškai interpretuojama LDK istorija buvo jų kultūrinių ir politinių ambicijų šaltinis. Monoetnokultūriškumu paremtas LDK istoriografinis vaizdinyvis reišė istorinio paveldo dalybų pradžia ir potencialų lietuvių-lenkų tautinio bei valstybinio konflikto židinį. Be lietuvių intelektualų ir jų sąjūdžio kristalizacijos, XIX a. antroje pusėje vyko ir spartus lietuvių bei baltarusių liaudies, ypač Rytų Lietuvoje, lenkėjimas. Politinis Lietuvos visuomenės gyvenimas atgimė 1905 m. Lietuvių politinės jėgos paskelbė siekį – etnografinės Lietuvos autonomija Rusijos sudėtyje. Beveik visos lietuvių politinės srovės tuo metu Lietuvos lenkus traktavo iš esmės kaip tautinę mažumą. Gal šiek tiek skyrėsi tik lietuvių demokratų ir socialdemokratų požiūris, bet dėl visai kitokių motyvų nei tautinio pasirinkimo principo palaikymas. Dalis Lietuvos lenkų 1905–1915 m. laikotarpiu pri-

<sup>1</sup>M. Lukšienė, „K. Kontrimas ir jo memorandumas dėl lietuvių kalbos“, – *Kalba ir mintis*, Vilnius, 1980, p. 168–178.

<sup>2</sup>V. Būda, „Mokslininkas ir lietuvių tautos patriotas“, – K. Tiškevičius, *Neris ir jos krantai*, Vilnius, 1992, p. 388–392.

<sup>3</sup>E. Aleksandravičius, „Politiniai lietuvių siekiai 1863–1914 m.“, – E. Aleksandravičius, *XIX a. profiliai*, Vilnius, 1993, p. 137–138.



tarė tautinės mažumos idėjai, bet nemanė atsisakyti savo etnokultūrinių tradicijų ir sąsajų su Lenkija. Bet 1905–1915 m. susiformavo ir tendencijas, vyravusias iki sukilimo, atgaivinusi krajojvcų kultūrinės ir politinės (nacionalinės) konsolidacijos koncepcija ir sąjūdis. Žymiausi krajojvcai-demokratai – Mykolas Römeris ir Liudvikas Abramovičius (Ludwik Abramowicz). Jų nacionalinės konsolidacijos programa buvo grindžiama istorinės LDK principu<sup>4</sup>.

## 2. Latvijos vokiečiai

Sąvoka „Latvijos vokiečiai“ realų (teisiškai) denotatą turėjo tik tarpukario laikmečiu (1920–1940 m.). Etnokultūrinei Latvijos vokiečių mažumai pamatus padėjo XIII a. etnines latvių žemes kryžiaus žygių metu užkariavęs Livonijos ordinas. XVIII a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje demokratinės idėjos ryškėjo ir Rusijos imperijai priklausančiose Pabaltijo gubernijose, kur Kuržemė įėjo į Kuršo guberniją, o Vidžemė užėmė pietinę Livonijos gubernijos dalį. Negalima teigti, kad apskritai labai konservatyvių Pabaltijo valstiečių bajorų, vadinamųjų „baronų“ (visi turėjo šį paveldimą titulą), aplinkoje nebūta demokratų. Toks buvo Schoulzas von Ascheradenas (Šulcas fon Ašeradenas), panašiai kaip Ignas Karpis Lietuvoje, siekęs palengvinti savo valstiečių padėtį iki oficialaus baudžios panaikinimo<sup>5</sup>. Apskritai Latvijos valstiečiai bent jau formaliai buvo vieni iš pirmųjų Rusijos imperijoje išlaisvinti iš baudžios. Tačiau, nors ir padvelkus demokratiniam vėjeliui, kurio vienas gūsis buvo liberali Hamilkaro von Fölkersamo (Hamilkaro fon Fëlkerzamo) žemės reforma 1849 m., Pabaltijo baronai nekūrė jokių kultūrinio bendrumo su latvių liaudimi planų iki XIX a. vidurio. Būta ir stiprių socialinių-luominių prieštaravimų, kurie turėjo gilias istorines šaknis. Tokie prieštaravimai iškerodavo prieš „baronus“ nukreiptais sukilimais, kaip 1802 m. Kauguroje, XIX a. 5-ojo dešimtmečio neramumais ir t. t. (Beje, Lietuvoje visi sukilimai pirmiausia buvo išsivaduojamojo pobūdžio, nukreipti prieš caro Rusijos administraciją.) Pereidami prie latvių kultūrinės raidos, turime pažymėti, kad latvių valstiečių švietimu ir kultūriniu lavinimu rūpinosi vokiškos kilmės liuteronų pastoriai, kurie etnokultūriškai su liaudimi, aišku, savęs netapatino. Žinoma, kai kurie iš jų, pavyzdžiui, Garlibas Merkelis, Gothardas Friedrichas Stenderis (Gotardas Frydrichas Štenderis), tiek nusipelnė latviams, kad įžengė į jų nacionalinę kultūrą ir dabar net laikomi jos pradininkais<sup>6</sup>.

XIX a. viduryje išryškėjo Pabaltijo (ir Latvijos) vokiečių etnokultūrinio vienijimosi tendencija. Baronai į savo tarpą (o per tai ir į pilietinio atstovavimo krašte organus – landtagus) įtraukia visus krašto vokiečius.

Tuo metu nusistovi ir bendras jų etnonimas – „baltvokiečiai“, „baltai“<sup>7</sup>. Latvių integracijos į krašto gyvenimą galimybę baltvokiečių dauguma matė tik per asimiliaciją, t. y. germanizaciją. XIX a. viduryje subrendęs latvių intelektualų sąjūdis kaip tik ir pasipriešina šiems ketinimams, ieško Rusijos administracijos paramos ir pagalbos. Trumpalaikė baltvokiečių ir latvių sutarties galimybė išryškėjo XIX a. 8 dešimtmetyje, kai Ernstas von Mensenkampffas (Ernstas Menzenkamfas) kartu su Livonijos landratu Eduardu von Oettingenu (Edvardu fon Ėtingenu) ir apskrities deputatu Heinrichu Tiesenhausenu (Henriku Tyzenhauzenu) pasiūlė išplėsti Livonijos landtago sudėtį įtraukiant latvių ir estų atstovų. Kuršo landtage tokį pat projektą iškėlė Hugo Keyserlingas (Hugas Kaizerlingas). Iš esmės visi latvių tautinio sąjūdžio lyderiai palaikė šią idėją. 1877 m. Livonijos landtagas tikrai vieno balso persvara atmetė projektą<sup>8</sup>. Rusijos valdžia gerai perprato padėtį ir jos pradėta Pabaltijo rusifikacijos kampanija užbraukė susitarimo galimybes. 1905 m. ilgai brendęs baltvokiečių-latvių konfliktas baigėsi sprogimu. Buvo sunaikinta apie 40% visų Pabaltijo vokiečių dvarų. Be baltvokiečių savigynos dalinių, kovai su latvių valstiečiais buvo paskirta ir Rusijos kariuomenė. XIX a. antroje pusėje būta paskirų baltvokiečių, jautusių latviams prielankumą ir ieškojusių tarpusavio susitarimo. Toks buvo Viktoras von Andrejanovas (Viktoras fon Andrejanovas) (1857–1895), draugavęs su Rudolfu Blaumaniu (Rudolf Blaumanis)\* ir kt. latvių rašytojais, prašęs leidimo jaunatlatviui Kasparui Biezbardžiui (Kaspars Biezbardis) grįžti iš tremties. 1895 m. Andrejanovas „Berlyno laikraščio“ priede išspausdino apybraižą „Latvijos vaizdai“. Latvija pirmąkart Vokietijos spaudoje buvo aprašyta kaip etnokultūriškai savitas kraštas<sup>9</sup>.

Vieno iš žymiausių jaunatlatvių lyderio Krišjanio Valdemaro (Krišjanis Valdemārs) žmona Luisa von Ramm (Luiza fon Ram) buvo kilusi iš kilmingos baltvokiečių šeimos. Galime paminėti ir Aleksandrą Vėberį (Aleksander Weber) (1848–1910), kuris gimė baltvokiečių šeimoje, o vėliau tapo latvių tautinio sąjūdžio veikėju (panašiai kaip lietuvininkas

<sup>4</sup>J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białoruśi w latach 1905–1922*, Poznań, 1983, s. 262.

<sup>5</sup>A. Švābe, *Latvijas vēsture 1800–1914*, 3 izdēvums, Rīga, 1991, lpp. 47.

<sup>6</sup>Ibid., lpp. 55, 57.

<sup>7</sup>Ibid., lpp. 15, 16.

<sup>8</sup>E. Blanks, *Latviešu tautiska kustība*, Rīga, 1921, lpp. 45.

\*Latviški asmenvardžiai originalia rašyba pateikiami skliausteliuose.

<sup>9</sup>П. Крупников, „Прибалтийско-немецкий поэт Виктор фон Андреев: в оппозиции к остзейскому обществу“, – *Германия и Прибалтика*, Rīga, 1985, с. 107–114.

Jurgis Zauerveinas), leido latvišką laikraštį „Balss“<sup>10</sup>. Bet atskirų asmenų simpatijos ir veikla nepajėgė sutaikinti baltvokiečių etnokultūrinės mažumos su latviais. Pagrindinė nesėkmės priežastis buvo luominių skirtumų išugdytas nepasitikėjimas. Be to, baltvokiečiai su latviais gyveno valstybėje, kurios patikimiausia politikos priemonė buvo prievarta. 1905–1915 m. baltvokiečių daugumą apėmė prostracija. Nemažai jų emigravo po 1905 m. „katastrofos“, o likusieji politines viltis siejo su Vokietijos pagalba (tikėtina aneksija) ir siekė kol kas išlaikyti savo pozicijas.

## **II. Lietuvos lenkų ir Latvijos vokiečių politiniai siekiai 1915–1923 metų nacionalinės konsolidacijos aspektu.**

### **1. Lietuvos lenkai**

Lietuvos lenkų bendradarbiavimas su lietuviais vyko 1915 m. rudenį įsteigtaame Vilniaus piliečių komitete, metų pabaigoje įkurtame Friburgo (Šveicarija) komitete karo aukoms Lietuvoje šelpti. 1915 m. gruodžio 19 d. buvo išleistas „Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės konfederacijos laikinosios tarybos universalas“. Jame buvo reiškiamas siekis steigti nepriklausomą Lietuvos ir Baltarusijos valstybę (konfederaciją) LDK atkūrimu keliu su teisių lygybe visoms tautoms, gyvenančioms būsimos valstybės teritorijoje<sup>11</sup>. Nors dar nepaskelbta archyvinė medžiaga, susijusi su šiuo universalu, bet jo signatarai neabejotinai buvo artimi krajovcams ir pritarė jų koncepcijai. Vėliau M. Römeris remsis minėtu universalu, kai dėstys pilsudskininkams istorinės LDK atkūrimo planą, įrodinės jo pagrįstumą ir kvies Lenkiją manifestą paremti<sup>12</sup>. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad šis universalas nesiskyrė nuo daugelio kitų LDK atkūrimo planų, tarp jų – Saliamono Banaičio grupės Kaune projektų<sup>13</sup>.

Tačiau jo tapatumas tėra greičiau formalus. Dauguma kitų LDK atkūrimo planų iš esmės buvo etnografinės LDK, t. y. LDK etnografiniuose lietuvių plotuose, atkūrimo planai ir išreiškė nacionalistinę programą (S. Banaičio versija buvo tik išplėstinis jos variantas, numatantis, kad LDK branduolys – etnokultūrinės giminystės principu paremta lietuvių-latvių ir gudų federacija). Lietuvos lenkai tokioje etnografinėje LDK galėjo tikėtis tik „tautinės mažumos“ statuso, o ne teisių lygybės. Krajovcų (ir M. Römerio) koncepcija skyrėsi tuo, kad ji buvo grindžiama ne monoetnokultūriniu principu, o istorinės LDK, t. y. politinio-teritorinio darinio, gyvavusio prieš Lenkijos-Lietuvos padalijimus XVIII a. pabaigoje, atkūrimu, kai etnokultūriniai procesai (lietuvių ir baltarusių liaudies etnokultūrinio susipratimo) būtų ne slopinami, o politiškai sutelkiami, t. y. iš esmės turėjo būti išsaugotas istoriškai polietnokultūrinis LDK

organizmas. Be jokios abejonės, tas atkūrimas turėtų būti demokratiškas, o etnokultūrinių dėmenų vietą turėtų lemti pilietinis susipratimas ir tradicijos. Lenkai šioje LDK valstybėje yra visiškai ne tautinė (pati sąvoka „tautinė mažuma“, nors ne visada, bet turi nacionalistinės doktrinos atspalvių), o tiesiog (faktiškai) etnokultūrinė mažuma, kuri aktyviai dalyvauja visuomenės (LDK valstybės) kultūrinėje ir politinėje veikloje. Kritikuodamas Lenkijos tautinių demokratų (endekų) pažiūras M. Römeris 1915 m. rašė:

„Maskoliafilų endekų koncepcija, kuri yra tiesiog stulbinanti ir niekaip lenkų kalba Lietuvoje neišpopuliarinama, Lietuvos lenkus pastatytų į tokią padėtį, kokioje, pavyzdžiui, yra lenkai, gyvenantys kokioje nors Archangelsko arba Astrachanės gubernijoje, svetimi kraštui ir liaudžiai, nesolidarūs ryšiu visuomeniniu nesusieti ir su ja jokia istorine tradicija“<sup>14</sup>.

Tiesą sakant, panašią, nors faktiškai galbūt ir geresnę padėtį Lietuvos lenkams žadėjo „tautinės mažumos“ statusas, t. y. išskyrimas iš natūralios krašto gyventojų bendruomenės. Šito ir siekė išvengti M. Römeris bei kiti krajovcai. Nors aišku, kad kitus LDK atkūrimo projektus buvo galima panaudoti taktiškai (fiksuojamą teisinį LDK, o ne Lietuvos valstybingumo atkūrimas) – kaip žingsnį pirminio (principinio) susitarimo link. Pažymėsime, kad krajovcų vaizduotės LDK turi vieną tikrovišką analogą, įgyvendintą Europoje, – Suomiją. Čia faktinė etnokultūrinė mažuma – Suomijos švedai – nebuvo ir nėra tokia tautinė mažuma kaip Latvijos ar Lietuvos (Klaipėdos krašte) vokiečiai tarpukario metais. Suomijos švedų kultūros istorinis paveldas taip buvo integruotas į Suomijos nacionalinę (dvilypę) kultūrą. Tad kokios buvo krajovcų sampratą palaikančios ir mėginančios įgyvendinti jėgos? Pačių krajovcų iš tiesų būta labai mažai. Tačiau šioks toks jų pranašumas, kad minėtos koncepcijos, kurios mes smulkiai nenagrinėjome, tam tikri bruožai (ne visiems krajovcams būdingi) buvo priimtini ir lietuvių demokratams, ir pilsudskininkams, ir net

<sup>10</sup>E. Blanks, op. cit., lpp. 151–162.

<sup>11</sup>*Litwa podczas wojny, zbiór dokumentów przez Ludwika Abramowicza*, Warszawa, 1918, s. 22.

<sup>12</sup>W. Sukiennicki, *East Central Europe during World War I: From foreign domination to national independence*, vol. 1, New York, 1984, p. 135.

<sup>13</sup>A. Grigaravičius, „Lietuvos konstitucijų projektai 1916–1918 metais“, – *LAIS*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 351–435.

<sup>14</sup>M. Römer, „Litwa wobec wojny“, *Wiadomości polskie*, 1915, s. 38–39.

endekams. 1915 m. gegužės mėn. M. Römeris išvyko į Józefo Piłsudskio (Juzefo Piłsudskio) legionus ir siūlė juose kurti Lietuvai atstovaujančius dalinius. Piłsudskiui, savo dėmesį nuo legionų sutelkusiam į POW (Polska Organizacja Wojskowa), nepritarus M. Römeris mėgino savo idėjas išpopuliarinti pilsudskininkų spaudoje. M. Römerio apskaičiavimai buvo visai tikslūs, nes Piłsudskis ir jo šalininkai faktiškai tapo svarbiausiu Lenkijos politikos subjektu 1918–1919 m. Nors lietuvių tautininkai darė įtaką pirmoms Lietuvos Respublikos vyriausybėms, derybos vis dėlto buvo įmanomos, ypač esant komplikuotai tarptautinei padėčiai. Tačiau konservatyvioje aplinkoje brandinta lietuvių tautininkų pozicija pasirodė esanti kieta. 1918 m. vykusios Vilnijos bajorų derybos su lietuvių atstovais nepasisekė ir todėl, kad Antanas Smetona nedviprasmiškai siūlė lenkams pasitenkinti tautinės mažumos statusu<sup>15</sup>.

1918 m. gruodžio mėn. derybose su Vilniaus lenkų demokratais lietuvių vyriausybės galva Mykolas Sleževičius nurodė susitarimo sąlygą – Lietuvos lenkų lojalumą nepriklausomos Lietuvos valstybei su sostine Vilniumi (t. y. etnografinėi Lietuvai)<sup>16</sup>. 1918 m. į Berlyną atvykusi Lietuvos dvarininkų delegacija, vadovaujama Alfredo Tiškevičiaus ir Konstantino Radvilos, pasisakė už Lietuvos sąjungą su Lenkija, bet siūlė jos neafišuoti ir manė, kad Lenkija turi pripažinti Lietuvos suverenitetą ir sienas, ku artimesnes istorinėms<sup>17</sup>. Iš esmės tai buvo tokia pat pozicija, kokią 1916 m. gegužės mėn. laiške pilsudskininkų lyderiui, buvusiam Krokuvos universiteto profesoriui Władisławui Jaworskiui (Vladislavui Jaworskiui) išdėstė M. Römeris: „Būtina užimti ryžtingą poziciją pripažįstant istorinės Lietuvos separatiškumą ir integralumą“<sup>18</sup>.

1919 m., rengiamo žygio prieš Sovietų Rusiją metu, Józefo Piłsudskio pozicija galėjo turėti lemiamą balsą, kad būtų įgyvendintas konjunktūriškai tuo momentu gana tikroviškas M. Römerio LDK atkūrimo planas. 1919 m. balandžio 7 d. Piłsudskis pasiūlė M. Römeriui sudaryti Lietuvos vyriausybę Piłsudskio legionų užimtame Vilniuje, kaip priešpriešą Lietuvos Tarybos sukurtai vyriausybei, M. Römeriui buvo pranešta būsimoji Vilniaus užėmimo diena – balandžio 19-oji<sup>19</sup>. Nors pasiūlymas neatitiko ankstesnės principinės M. Römerio koncepcijos (Lenkijos deklaracijos, pripažįstančios Lietuvos savarankiškumą, Piłsudskis iki Vilniaus užėmimo nesiruošė skelbti), bet buvo palanki proga realia veikla pakreipti sau naudinga linkme Piłsudskio programą. M. Römeris iš esmės sutiko su Piłsudskio pasiūlymu, tik reikalavo į vyriausybę įtraukti lietuvių demokratų ir apsiėmė vykti su jais tartis į Kauną. Balandžio 17 d. M. Römeris susitiko Kaune su M. Sleževičiaus vyriausybės nariais Steponu Kairiu ir Jonu Vileišiu. M. Römeris siūlė tokios sudėties vyriausybę: Petras Leonas, Jonas Vileišis, Steponas Kairys, Stanislovas Narutavičius, Zigmantas

Jundzilas ( Zygmunt Jundziłł), Janas Piłsudskis (Jan Piłsudski) ir Janas Lukomskis (Jan Łukomski – Šiaulių krašto dvarininkas, M. Römerio patikėtinis)<sup>20</sup>. S. Kairiui ir J. Vileišiui atsisakius, M. Römeris parvyko į Varšuvą, pranešė pasitarimo rezultatus ir pradėjo rengtis ilgalaikiam grįžimui į Lietuvą, nes jautė, jog Piłsudskio sumanymas nepasiteisino. Piłsudskis, išlaukęs M. Römerio Vilniuje 3 d., 1919 m. nesiryžo formuoti Lietuvos vyriausybės<sup>21</sup>. Priimdamas Piłsudskio pasiūlymą M. Römeris parodė, kad veiklos legionuose metais (1915–1918) jis smarkiai atitrūko nuo Lietuvos vidaus padėties ir kelių dalykų neįvertino; Piłsudskio imperialistinių kėslių, lietuvių ir tų Lietuvos lenkų, kurie laikėsi priešišku krajoje nuostatų, nacionalistinių ambicijų ir jų sąveikos. Nepavykus vienoje pusėje, buvo pamėginta tartis su kita. 1920 m. liepos pabaigoje Vilnių užėmus lietuviams, M. Römeris savo požiūrį dėsto Lietuvos Steigiamojo Seimo kreipimosi į Lietuvos lenkus projekte. Bet projektas buvo sureduotas lietuvių nacionalistų koncepcijos dvasia<sup>22</sup>. Bandė M. Römeris ir Lietuvos lenkus raginti aktyviau dalyvauti krašto politiniame gyvenime – 1920 m. pradėto leisti laikraščio „Gazeta Krajowa“ puslapiuose. Lucjano Żeligowskio (Liucijano Želigovskio) akcija (1919 m. Piłsudskio scenarijaus pakartojimas) ir vėlesni politiniai įvykiai Vilniuje atplėšė nuo Lietuvos Vilniaus kraštą. Tačiau Lietuvos ir Lenkijos valstybinio susitarimo ir Lietuvos lenkų likimo šviesesnės viltys neišblėso net ir tada. Jos išryškėjo 1921 m., kai imtos svarstyti Tautų lygos atstovo Paulio Hymanso (Polio Himanso) rekomendacijos – tik joms, beje, nepritarė nė viena pusė. O 1923 m. Klaipėdos krašto prijungimas, nuoseklus pagal etnografinės Lietuvos vienijimo koncepciją (M. Römerio politiniai projektai Klaipėdos krašto klausimą teoriniu požiūriu sprendė ne Lietuvos naudai. O Prūsijos lietuviams domėjosi jau Dionizas Poška ir Simonas Daukantas), prisidėjo prie Lietuvos-Lenkijos konflikto. Ambasadorių konferencijos sprendimas sužlugdė Lietuvos viltis sulaukti Tautų lygos paramos Vilniaus byloje, o vietoj lenkų tautinės mažumos Lietuva gavo Klaipėdos

<sup>15</sup>J. Jurkiewicz, op. cit., s. 152.

<sup>16</sup>Ibid., s. 187.

<sup>17</sup>Ibid., s. 152.

<sup>18</sup>W. Sukiennicki, op. cit., p. 136.

<sup>19</sup>J. Ochmański, „Kulisy wyprawy wileńskiej Piłsudskiego“, – *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich*, t. 3, Warszawa, 1968, s. 74.

<sup>20</sup>Ibid., s. 76.

<sup>21</sup>Ibid.

<sup>22</sup>J. Jurkiewicz, op. cit., s. 217.

krašto vokiečių tautinę mažumą, su visais iš to kylančiais keblumais. Ant-rasis pasaulinis karas perstatė šio žaidimo figūras.

## 2. Latvijos vokiečiai

Po 1915 m. Kuršo okupacijos vietos baltvokiečiai iš esmės rėmė glaudžios pokarinės sąjungos su Vokietija planus. „Baltų“ emigrantams geriausia išeitis nacionalinės konsolidacijos klausimui išspręsti rodėsi tiesioginė aneksija ir kolonizacija. Kolonizacijos planai buvo mėginami įgyvendinti nuo 1906 m., iš Rusijos gilumos į Kuršą ir kitas vietas perkeliant apie 20 000 vokiečių valstiečių<sup>23</sup>. Aneksijai ir kolonizacijai trukdė Lietuva, kaip tarpinė grandis tarp Prūsijos ir Kuršo, taip pat ir Vokietijos demokratų priešinimasis, kuriam palankus buvo užtrukęs karas. Tad realnis atrodė nuo Vokietijos monarchijos priklausomų LDK ir Kuršo kunigaikštysčių atkūrimas, planuotas 1917–1918 m. žiemą. Vokietijai okupavus likusią Latvijos dalį ir Estiją, viliojanti tapo Baltijos valstybės idėja. 1918 m. kovo 20 d. Rygoje buvo sušaukta nauja miesto taryba, kurios daugumą sudarė baltvokiečiai. Ji deklaravo Baltijos valstybės kūrimo planus. Panašius sprendimus priėmė 1918 m. kovo 22 d. Livonijos ir kovo 28 d. Estijos landtagai<sup>24</sup>. 1918 m. rugsėjo mėn. buvo nutarta sujungti Livonijos ir Estijos landtagą su Kuršo landratu ir įkurti vieną Pabaltijo landtagą, kuris turėjo parengti konstitucijos projektą<sup>25</sup>. Baltvokiečiai visiškai nedviprasmiškai ir noriai talkino okupantams. Kuriamoje Baltijos valstybėje latviai ir estai turėjo gauti tautinių mažumų statusą. Vokietijos kapituliacija kuriam laikui pristabdė šį reikalą. Į 1918 m. lapkričio 18 d. sudarytą Karlio Ulmanio laikinąją vyriausybę įėjo du baltvokiečių atstovai iš „Pažangiosios partijos“, vadovaujamos Eduardo von Rosenbergo (Edvardo fon Rozenbergo)<sup>26</sup>. Ši partija, iš esmės baltvokiečių miestiečių organizacija, buvo linkusi bendrauti su latviais, pritardama tautinės mažumos statuso priskyrimo baltvokiečiams idėjai, bet siekdama kuo didesnės autonomijos. Tačiau didžiama baltvokiečių politikų siejo savo planus su Rudigero von der Goltzo (Riudigerio fon der Golco) armija ir vadina-muoju landesveru, įkurtu iš baltvokiečių savanorių kovai su Sovietų ekspansija. 1919 m. balandžio mėn. Ulmanio vyriausybė buvo nuversta ir sudaryta baltvokiečių ir Vokietijos statytinio Andrevo Niedros vyriausybė. 1919 m. birželio mėn. Goltzo armija pralaimėjo jungtinėms Estijos ir Latvijos pajėgoms. Tačiau Latvijos vyriausybės padėtis buvo netvirta iki pat 1920 m. Dar 1919 m. liepos mėn. buvo kuriami Baltonijos (Estija, Latvija, Lietuva, Rytprūsiai ir Pamarys) valstybės planai<sup>27</sup>. Tarpukario metais Latvijos vokiečių mažuma buvo nuolatinės įtampos židiny. Vokietijos remiama moraliai ir materialiai, ji nestiprino nacionalinės kon-

solidacijos ir tapo viena iš Adolfo Hitlerio planų grandžių. Tiesa, po 1939 m. Vokietijos rugsėjo 28 d. sutarties su Sovietų Sąjunga prasidėjo baltvoikių „repatriacija“ į Vokietiją (dar viena įtakos sferų pasidalijimo auka). Antrasis pasaulinis karas lyg ir išsprendė šią problemą – iš 62 100 (3,2% visų Latvijos gyventojų) vokiečių 1935 m. Latvijoje liko tik 1 609 (0,01%) 1959 m.<sup>28</sup>), – bet atsirado tam tikras kultūrinis vakuumas, kurį užpildė gerokai sovietizuota rusų etnokultūrinė bendrija.

### III. Nacionalinės konsolidacijos nesėkmių prielaidos

Galima kalbėti apie tiesiogines ir netiesiogines nacionalinės konsolidacijos nesėkmių prielaidas. Tiesioginė prielaida – tai Vokietijos, Rusijos, taip pat ir Lenkijos imperialistinė politika. Netiesiogines nacionalinės konsolidacijos prielaidas, visuomenės sutelkimo pamatą, nulėmė tam tikros istoriškai susiformavusios visuomeninio gyvenimo ypatybės. Tačiau tokie pagrindai Lietuvoje ir Latvijoje buvo silpni dėl socialinio uždarumo, sąstingio ir didelių luominių prieštaravimų. Čia reikėtų turėti minty ne tik konjunktūrinę politiką, bet ir ilgalaikes Rusijos politikos nuostatas, kurios aiškiai įtvirtino nacionalinę konsolidaciją atitveriančius reiškinius. Lietuvos visuomeniniame gyvenime, palyginti su latviškųjų Pabaltijo gubernijų, nacionalinės konsolidacijos, taip pat ir lenkų šansai buvo didesni, o Pabaltijo visuomenės konsolidacija iš esmės buvo pasmerkta nuo pat XVIII a. pabaigos, kada pirmąkart iškilo naujos visuomeninės santvarkos (demokratinės) perspektyva. Be to, Rusijos režimas labai nežymiai pakeitė lietuviškųjų Pabaltijo gubernijų istorinį likimą, o Lietuvoje jis, ko gero, suvaidino lemiamą (ir neigiamą) vaidmenį visuomenės struktūros ir kultūrinių tradicijų natūralioje raidoje.

<sup>23</sup>W. Konopczyński, *Kwestia bałtycka do XX w.*, Gdansk, 1947, s. 187.

<sup>24</sup>L. Kiewisz, *Sprawy łotewskie w bałtyckiej polityce niemiec w latach 1914–19*, Poznań, 1970, s. 154–155.

<sup>25</sup>*Ibid.*, s. 161.

<sup>26</sup>*Ibid.*, s. 170.

<sup>27</sup>*Ibid.*, s. 202.

<sup>28</sup>H. Strods, „Vacieši“, – *Latvijas PSR mazā enciklopedijā*, s. 3, lpp. 595.